

«Воля України або смерть!». Повстанці Холодного Яру

Шкільні вчителі-отамани, черниці-розвідниці, монастир, що перетворився на неприступну фортецю, власний проєкт Конституції України. Історик Юрій Митрофаненко у своїй книжці розповідає, як зародилася повстанська організація, що стала взірцевою для багатьох наступних поколінь - від членів ОУН до учасників сучасної російсько-української війни.

Із чого почалася боротьба та як отаманам удалося перетворити загони самооборони на боєздатні підрозділи, що чинили опір більшовикам і денікінцям? Хто із цих отаманів на псевдо Чорний Ворон став прототипом персонажа однойменного роману Василя Шкляра? Які конфлікти завадили ватажкам Холодного Яру дійти до Києва та як отамани-залишенці потрапили в пастку радянських сексотів? І як довго тривала боротьба в Холодному Яру проти російських окупантів?

Автор висвітлює маловідомі й контroversійні теми, а також білі плями в історії Холодного Яру 1917 - 1922 рр.

Юрій Митрофаненко

— — — — —
ВОЛЯ
УКРАЇНИ
АБО
СМЕРТЬ!

ПОВСТАЙТЕ
ХОЛОДНОГО
ЯРУ

віхля

Юрій Митрофаненко

«Воля України АБО СМЕРТЬ!»

Повстанці Холодного Яру

віхОла

Київ · 2025

УДК 94:323.22](477)''1918/1922''

М66

Митрофаненко Юрій

М66 «Воля України або смерть!». Повстанці Холодного Яру / Юрій Митрофаненко. — Київ : Віхола, 2025. — 232 с. — (Серія «Наукпоп»).

ISBN 978-617-8517-21-2

Шкільні вчителі-отамани, черниці-розвідниці, монастир, що перетворився на неприступну фортецю, власний проєкт Конституції України. Історик Юрій Митрофаненко у своїй книжці розповідає, як зародилася повстанська організація, що стала взірцевою для багатьох наступних поколінь — від членів ОУН до учасників сучасної російсько-української війни.

Із чого почалася боротьба та як отаманам удалося перетворити загони самооборони на боездатні підрозділи, що чинили опір більшовикам і денікінцям? Хто із цих отаманів на псевдо Чорний Ворон став прототипом персонажа однойменного роману Василя Шкляра? Які конфлікти завадили ватажкам Холодного Яру дійти до Києва та як отамани-залишенці потрапили в пастку радянських сексотів? І як довго тривала боротьба в Холодному Яру проти російських окупантів?

Автор висвітлює маловідомі й контroversійні теми, а також білі плями в історії Холодного Яру 1917–1922 років.

УДК 94:323.22](477)''1918/1922''

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Юрій Митрофаненко, 2025

© Марія Купріян, обкладинка, 2025

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

ПЕРЕДМОВА

Після відновлення незалежності України 1991 р. про повстанську боротьбу в Холодному Яру було видано чимало науково-популярних книжок і публікацій. Першим увагу до цієї проблематики привернув дослідник Роман Коваль, який став ініціатором видань роману Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр» і подав до них дослідницькі коментарі, чим викликав величезний інтерес до подій Української революції 1917–1921 рр. на території Холодного Яру. Р. Коваль ознайомив широкий загаль не лише з романом Ю. Горліса-Горського «Холодний Яр», а й з різними видами джерел (усними, документальними, візуальними), які стосувалися історії боротьби холодноярських повстанців з окупантами у добу визвольних змагань 1917–1922 рр. Він написав чимало біографічних нарисів, присвячених учасникам перших визвольних змагань. Організація заходів у Холодному Яру з 1995 р. сприяла популяризації епізодів жертвовної боротьби українських повстанців проти російських окупантів у Холодному Яру, які тривали тут до середини 20-х рр. ХХ ст.

Наступні дослідники сторінок історії холодноярських повстанців не оминули вагомої спадщини Р. Ковалю, а суттєво доповнили та уточнили її. Серед найбільш ґрунтовних праць варто відзначити насамперед роботи Сергія Луніна, Олександра Солодара, Михайла Шитка, Сергія Корновенка.

Автор цієї книжки захопився тематикою повстанської війни в Холодному Яру саме під впливом видань і досліджень Р. Ковалю, а праці інших згаданих дослідників теж підживлювали інтерес до тематики Холодного Яру. Географічна близькість Кропивницького, міста в якому народився і живе автор, сприяла поїздкам до Холодного Яру, створювала ефект дотику до історії місцевості, яка була одним із потужних і впливових центрів боротьби за незалежність України впродовж кількох століть. А виявлення інформації про участь земляків у визвольній боротьбі Холодного Яру розпалювала інтерес до теми.

Тому на пропозицію видавництва написати книжку про Холодний Яр автор погодився без вагань. Задум видання, присвяченого білим плямам визвольної боротьби в Холодному Яру, виник давно. У 2016 р. автор підготував наукову публікацію «Холодний Яр в історії Української революції 1917–1920-х рр.: історіографічна традиція та інновації осмислення», у якій проаналізував історіографію проблематики й привернув увагу до низки дискусійних сюжетів, присвячених аналізу фрагментів історії Холодноярської повстанської організації.

Основна ідея цієї книжки — висвітлення маловідомих і контрверсійних, за оцінками дослідників, тем, пов'язаних з історією Холодноярської повстанської організації (Холодноярської республіки) та причетних до неї особистостей. Про які ж білі плями мова? Перша стосується часу та обставин зародження повстанської організації в Холодному Яру. Йдеться про події 1917 р. в селі Мельники, пов'язані з конфліктом місцевих мешканців із монахиями Мотронинського монастиря. Джерела доводять непричетність родини Чучупаків до його врегулювання, всупереч сімейним легендам та історіографічній традиції. Мова саме про 1917 р.

На сторінках книжки увагу приділено історії формування та бойового шляху куреня, а згодом полку гайдамаків Холодного Яру, та його участі у воєнних операціях армії УНР 1919 р. Проаналізовано також епізоди стосунків холодноярців із махновцями та григор'євцями.

Інші маловідомі сюжети, яких автор торкається в книжці, пов'язані з датою загибелі Василя і Петра Чучупаків та арешту Свирида Коцура — отамана Чигиринської республіки, запеклого супротивника холодноярців. Тут читач більше дізнається про Остапа Копцюха — автора проекту конституції, укладеної в Холодному Яру в червні 1919 р.; про легендарного отамана Богдана, чиє прізвище в контексті цікавих особливостей повстанської війни не раз згадується на сторінках роману «Холодний Яр», однак і досі не було встановлено його справжні ім'я та прізвище. Висвітлено буде й історію Бондарука — учасника з'їзду отаманів у Холодному Яру навесні 1921 р., який мало не закінчився герцем між Бондаруком та смілянським отаманом Яковом Водяним — автором п'єси «Холодний Яр».

Детальніше буде розкрито маловідомі сторінки біографії генерал-хорунжого Андрія Гулого-Гуленка. Саме його особистість відіграла фатальну для отаманів роль під час операції чекістів проти залишенців під назвою «Заповіт». Окрім А. Гулого-Гуленка тут висвітлено діяльність отамана Чорного лісу Пилипа Хмари, Костя Пестушка — наймолодшого отамана Холодного Яру та його Олександрійської повстанської повітової дивізії; Якова Мамая-Щириці, Автонома Чучупака та інших учасників повстанської війни в Холодному Яру проти російських окупантів.

Узагальнюючи все відоме та дискусійне про Холодний Яр, автор намагався уникати переписування загальновідомих фактів, тому інформацію про відомих отаманів та епізоди повстанської війни на цих теренах подано стисло й лаконічно.

Звісно, неможливо обійтися без цитування роману Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр». Безумовно, це додає тексту колориту і дозволяє краще відчувати атмосферу повстанської боротьби в Холодному Яру, безпосереднім учасником і яскравим оповідачем якої став автор цієї легендарної книжки.

Про вплив Холодного Яру на сучасний період війни України за незалежність теж варто згадати: читач побачить зв'язок поколінь учасників визвольної боротьби 1917–1922 рр. із сучасними героями російсько-української війни, у чиїх серцях палає незгасимий вогонь з Холодного Яру, з тими, для кого Холодний Яр став прикладом жертвовної боротьби, коли «невеликі числом, але сильні духом можуть боротися з незрівнянно чисельнішим та краще озброєним ворогом!»¹.

¹ Тут і далі цит. за виданням: Горліс-Горський Юрій. Холодний Яр : роман / Юрій Горліс-Горський ; передм. Іллі Рудійка. — Київ : Віхола, 2024.

Вступ

Холодний Яр — цілий пласт української історії, що сполучає в одну цілість кілька поколінь борців за незалежність України, «це місцевість, в якій все говорить про сумне й радісне минуле України», — писав Юрій Горліс-Горський про один із потужних центрів українського повстанського руху XVIII–XX ст. Легендарна історія Холодного Яру охоплює значні періоди нашої історії. Один із більшовиків помилково стверджував, що «Холодний Яр, збудований ще у часи Запорозької Січі»². Насправді перші укріплення в Холодному Яру виникли на основі одного зі скіфських городищ. Вали давніх городищ вражали та досі вражають усіх, кому їх доводилося бачити. «Неприступний Мотрин монастир серед лісів... Якісь таємничі загороди, навіть електричні (!)... Важкі гармати, “які стріляють на сорок верстов!”... Засів там із своїм військом отаман Чучупака і нікого не боїться — ні большевиків, ні денікінців, нічого не могли йому зробити...» — такими були перші враження Юрія Горліса-Горського від побаченого в Холодному Яру, куди він потрапив як старшина Запорозької дивізії під час Першого зимового походу армії УНР у лютому 1920 р.

Не менш яскравими були емоції від холодоярських теренів в Івана Курова — московського окупанта, який побачив Мотронинський монастир восени 1920 р., коли прибув туди для боротьби з холодоярськими повстанцями: «Подібної фортеці за шість років війни не бачив»³.

Географічно Холодний Яр охоплює терени на межі сучасних Черкаської та Кіровоградської областей (від першої — почасти Кам'янський і Черкаський райони та практично повністю Чигиринський, від другої — частина Кропивницького). Нерідко Холодний Яр як місцевість та терени повстанської боротьби помилково ототожнюють виключно з Черкащиною, що значно звужує розуміння Холодного Яру як природного й історичного феномену. За однією з версій система глибоких ярів завдовжки понад 200 км у

Центральній Україні утворилася внаслідок падіння величезного метеорита кілька мільйонів років тому, науковці назвали його Бовтиським.

«В адміністративно-територіальному розрізі Холодний Яр — це 20 сіл та 12 хуторів на правому березі Дніпра на площі у 30 тис. гектарів, які розташовані на Холодноярському плоскогір'ї, оточеному Холодноярським лісом. Тут знаходиться п'ять ярів. За назвою найбільшого і найдовшого яру — Холодного — почали називати всю навколишню місцевість», — стисло схарактеризував цей край відомий краєзнавець Віктор Гугля із Су'ботова, ґрунтовний фахівець та яскравий популяризатор історії Холодного Яру⁴.

Ліси створювали сприятливі умови для повстанської війни, а в селян-повстанців доби визвольних змагань 1917–1922 рр. було особливе ставлення до лісу. Аналізуючи літературно-історичну спадщину, яка вийшла з-під пера повстанців, натрапляєш на сполучення: батько-ліс, ліс-друг, ліс-охоронець. У романі Юрія Горліса-Горського є рядки, які підтверджують цю думку: «голос батька-ліса, що бере під свою опіку життя тих, що для них не існує вже хата і родинний стіл».

Розуміння вагової ролі лісу в житті повстанців ілюструє ставлення повстанців до збереження лісових масивів: «Рубати дерево для господарчих потреб можна було на лише визначених для того ділянках ліса, недалеко, але і не близько села. Край ліса від села перші дерева мали почесний обов'язок — першими ховати від ока ворога селян, як виникне потреба утекти із села. За дерево, зрубане де-будь, аби ближче хати, ще покійний отаман Чучупака визначив кару: двадцять п'ять шомполів на голе тіло. І не було випадку, щоб хтось заборону порушив».

Чорноліський отаман Пилип Хмара, який тривалий час вдало взаємодіяв із холодноярцями, також намагався запобігти вирубуванню лісів. Козаки переагітовували селян, а коли ті не розуміли слів, розганяли їх. Головний мотив: «Не дамо руйнувати нашого лісу!». Пилип Хмара навіть випустив наказ, який забороняв вирубку лісу, за порушення його обіцяв розстріляти.

Можливо, завдяки цьому і зберігся в Холодному Яру тисячолітній дуб Максима Залізняка заввишки понад тридцять метрів — один із символів цієї місцевості.

Зазначимо, що переважна кількість отаманів мала добру освіту, тому усвідомлювала необхідність збереження лісу, як для сучасників, так і для нащадків.

Ліси та гори робили цю місцевість подібною до Карпат, а Ю. Горліс-Горський часом порівнював її навіть із Кавказом: «...щось ніби Карпати або Кавказ у мініатюрі. <...> Вся місцевість дійсно нагадує Кавказ у зменшеному розмірі. Гори, вкриті лісами, роблять на обрії чудові везерунки, перерізані глибокими ярами. На хвилястих полях, куди не глянь, — високі кургани-могили. Видно, що тут колись бували діла — було кого і ховати».

Поєднання природних умов та історичних обставин невдовзі спричинило трансформацію назви Холодний Яр, який став одним із потужних центрів багатовікової визвольної боротьби українців: «Назва “Холодний Яр” — перестала бути назвою лише одного із численних ярів, а стала назвою цілої місцевості, всієї бойової організації», — зазначав Ю. Горліс-Горський. Він справедливо відзначив, що ці місця були святими для українців, бо тут зароджувалася козаччина й вирувала Коліївщина. Під час Української революції XVII ст. Чигирин і Су’ботів були столицею та резиденцією Гетьманщини Богдана Хмельницького, який народився в цих місцях. У XVIII ст. тут вирували події Паліївщини, а згодом «сповита обставинами часу» виникла Коліївщина. У XIX ст. відбулися «Чигиринські аграрні заворушення», інспіровані рухом народників. «Чи це не характеристичне, що революціонери Дейч і Стефанович, щоби підняти на Чигиринщині революційне повстання, використовують гасло самостійности України, наслідують Залізняка і показують селянам “золоту грамоту від царя”, в якій він дозволяє відбирати землю у панів, вибрати собі гетьмана та повернути козацькі вольності. Чи не характеристичне, що тут на таємних радах, вночі у лісах селяни вибирають собі гетьмана в той час, як тоді, майже по всій Україні, було давно забуте і нічого не казало селянському серцю слово — гетьман. Може тому, що тут була церква над Суботовим, у якій висіла табличка: “Тут був похований гетьман України Богдан Хмельницький” — не дозволяла його забути», — розмірковував над особливостями формування ментальності холодноряців Ю. Горліс-Горський.

Історичні процеси, які впродовж століть відбувалися на цих теренах, мали значний вплив на формування свідомості населення Холодного Яру, переважно українського за своїм етнічним складом. «Шанці на шанцях, могила на могилі ... І населення з козацьким духом, непомішане, самі українці — за Україну — очі видеруть...» — так характеризував цю місцевість і її населення один з найзагадковіших персонажів роману «Холодний Яр» Андрій Чорнота.

Тривалий час цей край був одним із повстанських центрів українського народу, що, безумовно, сформувало патріотичний світогляд його мешканців. Ю. Горліс-Горський підкреслював своєрідні риси ментальності холодноярців, відзначаючи приязне ставлення до українського війська: «Селяни <...> гостинно запрошують до себе. <...> Один, трошки “під мухою”, запрошує всіх до себе на хрестини. Нема тих недовірливих, або й ворожих поглядів, які нерідко доводилося зустрічати на Поділлі і навіть на Херсонщині. Ні вони наших, ні ми їх рушниць не боїмося. Відчувається, що вони розуміють нас і щиро співчують справі, за яку ми боремося, і це наповнює душу якоюсь щімливою радістю. Оглядаю добре вивчені за час обличчя козаків і бачу, що вони відчують те саме».

А ось ставлення до чужинців-окупантів було цілком протилежним: «Москаль — чи “білий”, чи “червоний” — був для нього лише москаль — одвічний ворог України. І большевиків, і денікінців там вітали однаково: кулями».

Саме тому А. Чорнота, побратим Ю. Горліса-Горського, зазначав, що сила Холодноярської повстанської організації «в селах». А більшовики характеризували місцеве населення, як «прекрасний матеріал для формування бандитизму», тобто українських повстанських загонів. Тож важко не погодитися з висновком Ю. Горліса-Горського, що серед мешканців Холодного Яру панували цілковито націоналістичні настрої. Це твердження варто доповнити зауваженням, що патріотичні націоналістичні настрої мешканців сіл Холодного Яру було сформовано не в останню чергу під впливом братів Чучупаків, уродженців села Мельники, отаманів Холодноярської організації. Це сталося 1918 р., бо 1917 р., у перший революційний рік, на теренах с. Мельники — столиці холодноярських повстанців, дієвої патріотичної організації ще не існувало.

Значний вплив на формування патріотичного світогляду мешканців сіл на території Холодного Яру мала творчість Тараса Шевченка. Особливо його поезії, присвячені Коліївщині — гайдамацькому повстанню 1768 р. під проводом Максима Залізняка й Івана Гонти. Центром повстання був саме Холодний Яр. Про події Гайдамаччини Шевченко згадував у поемі «Гайдамаки» та у вірші «Холодний Яр». У XIX ст. Тарас Шевченко відвідав цей край. Він залишив малюнок Мотронинського монастиря — духовного центру визвольної боротьби українців проти окупантів упродовж кількох століть. Під впливом творів Шевченка учасники визвольних змагань 1917–1922 рр. на цих теренах почали називати себе куренем гайдамаків Холодного Яру, а Шевченкові рядки: «І повіє огонь новий з Холодного Яру» було вишито на їхньому чорному прапорі, збереженому згодом від окупантів в артилерійській гільзі на теренах Холодного Яру. А дух Максима Залізняка й Івана Гонти, який, за римою Шевченка, витав над яром, надихав на боротьбу нових отаманів і повстанців. Недаремно учасники визвольних змагань обирали собі псевдо Гонти (отаман Іван Лютий-Лютенко) або Залізняка (Юрій Горліс-Горський).

Історія Холодноярської повстанської організації («республіки») — героїчний фрагмент боротьби за незалежність України в 1917–1920-х рр. Цей потужний повстанський центр створило місцеве селянство для захисту своїх життєвих інтересів та підтримки УНР на противагу окупантам. У той період Холодний Яр став символом духовної соборності. У лавах повстанців можна було зустріти полтавців, таврійців, херсонців, галичан, запорожців, українців з Кубані та Дону. З 30-х рр. XX ст. в історії перших визвольних змагань за цим краєм міцно закріпився термін «Холодноярська республіка». Одним із перших його застосував Ю. Горліс-Горський, який упродовж року (1920–1921) брав участь у повстанській війні на цих теренах. Враження від цієї боротьби так міцно закарбувалися в його пам'яті та серці, що допомогли відкрити талант письменника, про який він навіть не здогадувався. Натомість його відразу розпізнав вимогливий і відвертий Євген Маланюк, прочитавши повість Ю. Горліса-Горського «Отаман Хмара»: «Автор цієї книжки — людини з яскравими здібностями оповідача — безперечно, має те, що називається літературним талантом. Добра мова, легкість оповідання, яскравість і

правдивість у віддаванні пережитого, почуття літературної міри. Талант (автор, безперечно, людина талановита) — допоміг йому обняти і розмістити спогадовий матеріал в певну цілість. Події і люди встають з-під його пера живими і справжніми»⁵.

Інша рецензія на цей твір мала таку характеристику: «Книжка читається одним духом. Коли її читаєш, можна посивіти... Автор пов'язав у своїм творі правдиві події й по-мистецькому відтворив реальні події. Тому й читаються спогади Юрія Горліса-Горського як роман»⁶.

Роман Ю. Горліса-Горського починався словами: «Холодний Яр — одна з найяскравіших сторінок визвольної боротьби в Україні. Це живий приклад, як невеликі числом, але сильні духом можуть успішно боротися з незрівнянно сильнішим ворогом».

Автор із сумом відзначив, що в Україні «мало хто знає, що <...> над Дніпром існувала своєрідна “республіка”, яка під українським національним прапором провадила запеклу збройну боротьбу аж до 1922 року. То були села в околицях Холодного Яру на Чигиринщині».

Українці дізналися про героїчну боротьбу українців проти російських окупантів під час визвольної боротьби за незалежність України в 1917–1922 рр. саме завдяки роману Ю. Горліса-Горського (справжнє прізвище Городянин-Лісовський) — старшини армії УНР, який під час Першого зимового походу 1919–1920-х рр. захворів і залишився лікуватися в Мотронинському монастирі, що на теренах Холодного Яру, а одужавши, продовжив боротьбу вже в лавах повстанців. Проте Ю. Горліс-Горський не був автором перших спогадів та історичних праць про події в Холодному Яру. Аналіз історії Холодноряської повстанської організації бере свій початок з 30-х рр. ХХ ст., коли львівський часопис «Літопис Червоної Калини» надрукував низку матеріалів з історії холодноряських повстанців. Їх автором був військовий діяч УНР Михайло Середа. Його нарис, на думку Ю. Горліса-Горського, був далеким від історичних реалій повстанської боротьби в добу Української революції.

Традиційно історію українського визвольного руху починали писати її вороги — працівники більшовицьких каральних органів ЧК (рос. Чрезвычайная комиссия — Надзвичайна комісія) та ОГПУ (рос. Объединенное государственное политическое управление —

Об'єднане державне політичне управління). Вперше згадали у своїх працях про Холодноряську організацію саме чекісти — Роберт Ейдеман та Борис Козельський. Один з авторів-окупантів, попри вороже ставлення до українського визвольного руху, з повагою відгукнувся про повстанців Холодного Яру: «Через свою географічну місцевість та своєрідну романтику, зіткану з пережитків середньовіччя, Холодний Яр становив для радянської влади неприступну фортецю»².

До написання спогадів Ю. Горліса-Горського підштовхнули мемуари учасників визвольного руху, він мав на меті спростувати їх. Після поразки Української революції 1917–1921 рр. Ю. Горліс-Горський відбув кілька ув'язнень у більшовицьких катівнях, а згодом опинився в Галичині, де й прочитав перші публікації, присвячені повстанській боротьбі в Холодному Яру, і вони неприємно вразили його неправдоподібністю й дискредитацією старшин і отаманів Холодноряської повстанської організації. 3 листопада 1932 р. в часописі «Літопис Червоної калини» Ю. Горліс-Горський друкував власні спогади про повстанську війну в Холодному Яру. Перша його праця мала назву «Рік у Холодному Яру». У 1934 р. у Львові, ймовірно, за підтримки митрополита Андрея Шептицького, вийшло перше видання роману «Холодний Яр» і відразу ж мало величезний успіх у читача, особливо в молоді. У 1937 р. вийшла друга частина роману «Холодний Яр», і теж мала не менший успіх. Книжка стала настільною для членів ОУН, майбутніх вояків «Поліської Січі» та УПА — їх надихав жертковий приклад учасників перших визвольних змагань. Так почалася історія книжки «Холодний Яр» — мемуарів офіцера Дієвої армії УНР і Холодноряської повстанської організації у формі захопливого пригодницького роману.

² Козельський Б. Шлях зрадництва й авантур (Петлюрівське повстанство). — Харків, 1927. — С. 74–75.

³ Холодний Яр. — Харків, 2017. — С. 360.

⁴ Гугля В. Суботів Хмельницьких. — Київ, 2001. — С. 5.

⁵ Горліс-Горський Ю. Це було давно... — Київ, 2024. — С. 7.

⁶ Рог В. Юрій Горліс-Горський «Холодний Яр». В полон тут не брали.

⁷ Козельський Б. Шлях зрадництва й авантур (Петлюрівське повстанство). — С. 75.

Юрій Горліс-Горський — загадковий літописець Холодного Яру

Можемо сміливо стверджувати, що популярності історія боротьби в Холодному Яру набула завдяки роману Юрія Горліса-Горського — одного з учасників повстанської війни на холодноярських теренах. Автор роману — людина, чия біографія містить чимало загадок, які й досі намагаються розкрити історики. Причиною однієї з них, пов'язаної з місцем і датою народження, стала втрата частини метричних книг Полтавщини. Чому саме Полтавщини? Під час допитів у більшовицьких катівнях Ю. Горліс-Горський називав місцем свого народження село Демидів (Демидівка) Полтавського повіту Полтавської губернії (нині Решетилівського району Полтавської області), хоча в одному із джерел назвав Полтаву. Проте на користь Демидівки свідчить факт проживання в цьому селі мешканців ще з часів Другої світової війни на прізвище Городянин (справжнє прізвище Ю. Горліса-Горського). Людина з таким прізвищем проживає в цьому населеному пункті й нині.

Під час численних арештів більшовицькими каральними органами Ю. Горліс-Горський також намагався приховати дату народження. Про неї відомо не з документів, а з його спогадів та автобіографії, але іноді відомості в них суперечать одне одному. Там ми знаходимо дві дати: 4 та 14 січня. В автобіографії Ю. Горліс-Горський називає датою свого народження 4 січня 1898 р. Історик С. Лунін, який ретельно досліджував біографію Ю. Горліса-Горського, вважає цю дату помилкою, пов'язаною з неуважністю тих, хто передруковував його паспорт. А наявність цієї дати в інших документах, на його думку, пояснюється бажанням Ю. Горліса-Горського уникнути бюрократичної тяганини під час отримання документів. Тому вірогідною датою його народження є 14 січня 1898 р. Хоча в кількох протоколах допитів фігурують також 1900 та 1902 рр., що, напевне, пояснюється бажанням приховати факти своєї біографії від слідчих.

Існують також загадки, пов'язані з його прізвищем. Справжнє прізвище автора «Холодного Яру» — Городянин-Лісовський. Під час перебування в лавах Дієвої армії УНР він користувався лише першою його частиною. Тоді його знали як Юрка Городянина. У 30-ті рр. ХХ ст. своїм літературним псевдо він обрав Горліс-Горський. Хоча як засновник видавництва користувався другою частиною свого прізвища Лісовський. У 1939 р. та під час Другої світової війни користувався своїм справжнім прізвищем Городянин-Лісовський. Таке прізвище мала і його дружина Галина. Під час перебування в Холодному Яру він обрав собі псевдо Залізник на честь очільника Коліївщини Максима Залізняка. Використовував також прізвище свого побратима Валентина Сім'янцева, у якого йому вдалося випросити документ із цим прізвищем. Ось як про це згадував сам В. Сім'янець: «Степківка — це село недалеко від Умані. Там ми були на Різдво 1919 року. Свята провели таки гучно. Там у мене хорунжий Юрко Горліс-Горський (тоді ще Юрко Городянин. — Ю. М.) випросив обіцянку, щоб більшовицьку посвідку — я мав “липову” з Гомеля — це про “звільнення з 45-ї Советської дивізії” віддав йому. Це пізніше я і зробив. Він згадує про неї у своєму творі “Холодний Яр”. Але не знав я тоді, що він наробить під моїм прізвищем»⁸.

Сам Ю. Горліс-Горський писав, що В. Сім'янець забув цю «більшовицьку посвідку», якою він потім користувався.

Ю. Горліс-Горський брав участь у Першій світовій війні. З початком Української революції підтримував процеси українізації армії. Ю. Горліс-Горський зазначав, що вступив до складу армії УНР взимку 1917–1918 рр. Перебував у лавах кінно-гайдамацького куреня імені Івана Кармелюка (або полку І. Кармелюка; це дві різні частини). У січні 1919 р. він перейшов у 8-му Кінну сотню богданівців (полк імені Богдана Хмельницького). Наприкінці 1919 р. Ю. Горліс-Горський узяв участь у Першому зимовому поході армії УНР у складі Запорізької групи. Під час визвольної боротьби 1917–1922 рр. йому кілька разів вдавалося вислизати з обіймів смерті. Один із таких епізодів трапився в Єлисаветграді (нині Кропивницькому) 1920 р.

Юрій Горліс-Горський, старшина Холодноярської повстанської організації, потрапив до Єлисаветграда в травні 1920-го: його взяли в полон більшовики через невдалу операцію із захоплення зброї в місті

Новомиргород. Повстанців захопили та повезли до Єлисавета (Єлисаветграда), який протягом 1920–1922 рр. став для більшовиків центром боротьби з холодноярським повстанським рухом. Протягом травня — липня 1920-го Горліс-Горський перебував у Єлисаветграді під чужим ім'ям: назвався Валентином Семянцевим (українською Сім'янцевим), а вже більшовики в матеріалах справи перекрутили прізвище на Семянцова та Семенцова. Горліс-Горський, що мав холодноярське псевдо «Залізник», залишив детальні спогади про перебування в цьому місті в травні–липні 1920 р.

«Коло полудня ми вже були в Єлисаветграді.

Проїжджаємо через заповнену народом площу. На високій трибуні оратор — картавий жидок, — надриваючися, “підбадьорює настрої” у маси в зв'язку з наступом поляків і української армії з заходу.- Ревкомщик, переговоривши з командиром, відділив нашу підводу і під охороною кільканадцяти червоноармійців під'їхав з нами до трибуни. Коли попередній оратор скінчив свою промову, він виліз на трибуну й оповів юрбі, що “непереможна” червона кіннота розбила й знищила вчора банду Холодного Яру, яка “грабувала у селах останню скотину і одежу, вбивала невинних бідняків і т. д.”. Показуючи рукою на нас, закричав своїм московсько-волзьким говорком, що ми ті, на чиїх руках ще не засохла кров організатора єлисаветградського комітету компартії Пірка, та що вони відплатять кров'ю за кров не тільки нам, а й всім “-бандитам” на Україні.

Частина юрби (особливо жиди) вороже загомоніла. Почулися викрики, щоб зараз же нас розстріляти. Та у більшості в очах світилося мовчазливе співчуття. Міське населення знало вже, що на мові большевиків значить слово “бандит”» — такими були перші враження Горського від міста і його мешканців, щоправда, не без властивого йому антисемітизму. Автор стверджує, що єлисаветівці співчували холодноярцям.

Потім розпочалися мандри єлисаветградськими підвалами та в'язницями: «Під'їжджаєм до великого поверхового будинку з написом: *“Елисаветградская уездная чрезвычайная комиссия”*. На стіні червоною фарбою вимальований другий напис: *“ЧК — глаза и уши советской власти. Она все видит и все слышит!”*».

На брамі варта з кулеметом. На подвір'ї зустріли нас кілька чекістів, і, розв'язавши, запровадили до камери у підвальній часті будинку».

У Єлисаветі Горліс-Горський перебував у трьох казематах. Спочатку в льохах єлисаветградської чека, де повстанці відчули весь смак допитів. Тим часом цінними в'язнями зацікавилися службовці особливого відділу 1-ї Кінної армії, що прибули до Єлисаветграда 20 травня 1920-го. Історику Сергію Луніну в Галузевому держархіві СБУ (ГДА СБУ) вдалося знайти справу особливого відділу 1-ї Кінної армії, у якій названі обвинувачені: Ігнатій Зінкевич, Артем Бондар і Валентин Семенцов, тобто Юрій Городянин-Лісовський.

Той факт, що третім обвинувачуваним був саме Городянин-Лісовський, засвідчують фото псевдо-Сім'янцева у фас і профіль, а також написані ним власноруч матеріали (почерк схожий на відомі автографи Юрія Горліса-Горського).

Голова особливого відділу 1-ї Кінної армії Андрій Діжбіт під час допиту намагався завербувати Горліса-Горського, спокушаючи його орденом Червоного прапора і старшинським місцем у червоній кінноті, але повстанець від співпраці відмовився. Після допиту Юрія Горліса-Горського й холодноярця Гната Зінкевича автівкою відвезли до особливого відділу при штабі будьонівської армії, який теж закарбувався в пам'яті Горліса-Горського: «Одиночок відділ не мав. Понад двісті в'язнів містилися у двох величезних сполучених підвалах — жінки й чоловіки разом. У третьому невеликому приміщенні був водопровід і примітивний кльозет».

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.